

Marek Parchem

Znaczenie i funkcje świątyni w księdze Aggeusza

Collectanea Theologica 82/4, 53-74

2012

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAREK PARCHEM, WARSZAWA

ZNACZENIE I FUNKCJE ŚWIĄTYNI W KSIĘDZE AGGEUSZA

Świątynia jest tematem centralnym w całej Księdze Aggeusza,¹ ponieważ wokół niej – jej znaczenia i roli – skupia się uwaga proroka w orędziu, które kieruje do wspólnoty rozpoczynającej w Judzie dzieło odbudowy zniszczeń i odnowy życia po powrocie z niewoli babilońskiej. Wydaje się jednak, że sprowadzenie tematu świątyni w przepowiadaniu Aggeusza jedynie do kwestii jej odbudowy – jak to czyni bardzo wielu uczonych – jest zbyt uproszczeniem. Prorok wzywa mieszkańców Judy do odbudowy świątyni, ponieważ jest ona znakiem obecności Boga wśród swojego ludu, gwarancją Jego błogosławieństwa, a co za tym idzie pomyślności tych, którzy tam będą oddawali Mu cześć, jest też zapowiedzią przyszłej chwały Izraela. Warto zwrócić uwagę na fakt, że prorok Aggeusz, wzywając do odbudowy świątyni w Jerozolimie, podejmuje nie tylko kwestie o charakterze teologicznym, a więc, ukazując ją jako „dom Boga”, łączy jej istnienie i funkcjonowanie z kondycją ekonomiczną wspólnoty zamieszkującej Judę oraz z jej przyszłością polityczną.

Zanim więc zostaną omówione różnorakie funkcje, jakie pełni świątynia jako instytucja religijna, ale również ekonomiczna i społecz-

¹ Niemal wszyscy uczeni akceptują pogląd, że świątynia jest centralnym tematem całej Księgi Aggeusza; oprócz komentarzy do niej zob. m.in. P. R. Ackroyd, *Exile and Restoration: A Study of Hebrew Thought of the Sixth Century B.C.*, OTL, Philadelphia 1968, s. 154; D. L. Petersen, *The Temple in Persian Period Prophetic Texts*, w: P. R. Davies (red.), *Second Temple Studies*, t. I: *Persian Period*, JSOTSup 117, Sheffield 1991, s. 135; C. Meyers, E. M. Meyers, *Haggai, Book of*, w: ABD III, s. 20; B. Peckham, *History and Prophecy: The Development of Late Judean Literary Traditions*, ABRL, New York 1993, s. 756; S. Gądeccki, *Wstęp do ksiąg prorockich Starego Testamentu*, Gniezno 1993, s. 178; G. Witaszek, *Moc słowa prorockiego. Przewodnik po literaturze prorockiej Starego Testamentu*, Jak rozumieć Pismo Święte 7, Lublin 1996, s. 221; T. Brzegowy, *Gorliwość o dom Pański (Księga Aggeusza)*, w: J. Frankowski, T. Brzegowy (red.), *Wielki świat starotestamentalnych proroków II*, WMWKB 5, Warszawa 2001, s. 42; E. Assis, *The Temple in the Book of Haggai*, *The Journal of Hebrew Scriptures* 8(2008)2-3; http://www.jhsonline.org/Articles/article_96.pdf (dostęp: 12 IV 2012 r.).

no-polityczna, warto zwrócić uwagę na jej stan w chwili, gdy prorok Aggeusz wzywa do odbudowy. Zagadnienie kondycji świątyni w czasie działalności proroka Aggeusza jest jednym z bardziej dyskusyjnych problemów, ale niemożliwe jest jednoznaczne jego rozwiązanie.² W Księdze Aggeusza stan świątyni jest określony terminem חרב, „zrujnowany”, „spustoszony”, „zdewastowany”, „zniszczony” (Ag 1,4; zob. też 1,9), co jest określeniem bardzo ogólnym i nic nie mówi o szczegółach tego, w jakiej kondycji zachowały się ruiny budynku świątynnego. W biblijnym opisie zniszczenia świątyni jest mowa o jej spaleniu, połamaniu kolumn z brązu i zabraniu naczyń świątynnych przez Babilończyków (2Krl 25,9-15). Jednakże trudno jednoznacznie określić stopień zniszczeń samego budynku świątyni.³ Przekonująca wydaje się opinia, że chociaż konstrukcja budynku świątynnego została zniszczona, to jednak zachowały się jego fundamenty.⁴ Wzmianka pojawiająca się w Jr 41,5 wskazuje na to, że po zburzeniu świątyni istniały na jej miejscu jakieś struktury pozwalające na sprawowanie kultu, gdyż jest tu mowa o tym, iż ofiary nadal były składane i istniał ruch pielgrzymkowy. Po pierwszym powrocie wzniesiono ołtarz (Ezd 3,1-6), co jednak było niewystarczające dla Aggeusza. On wzywał do natychmiastowego i pełnego odbudowania świątyni. Najprawdopodobniej odbudowa budynku świątynnego opierała się na planie Pierwszej Świątyni. Należy jednak przypuszczać, że chociaż ogólne założenia i wymiary budynku Drugiej Świątyni były zbliżone do tych, którymi odznaczała się świątynia Salomona, to jednak różniła się ona w szczegółach architektonicznych i była pozbawiona wszelkiego rodzaju struktur dodatkowych i wystroju. Wzmianka o rozczarowaniu mieszkańców Judy wyglądem odbudowywanej świątyni (zob. Ag 2,3) może wskazywać, że różnice te były dość znaczące.⁵

² Szerzej na temat tego problemu, zob. J. Kessler, *The Book of Haggai: Prophecy and Society in Early Persian Yehud*, VTSup 91, Leiden 2002, s. 88-90.

³ Niektórzy uczeni uważają, że świątynia – podobnie jak całe miasto – została całkowicie zniszczona, np. H. W. Wolff, *Dodekapropheton 6: Haggai*, BKAT XIV/6, Neukirchen-Vluyn 1991, s. 25-26; A. Mazur, *Archaeology of the Land of the Bible, 10,000-586 B.C.E.*, ABRL, New York 1990, s. 458. Natomiast inni są zdania, iż Babilończycy przede wszystkim zniszczyli umocnienia obronne, natomiast w mniejszym stopniu zniszczono samo miasto i świątynię, tak np. H. Barstad, *The Myth of the Empty Land: A Study in the History and Archaeology of Judah During the Exilic Period*, SOSup 28, Oslo 1996, s. 51-54.

⁴ Zob. C. Meyers, E. M. Meyers, *Haggai and Zechariah 1-8: A New Translation, Introduction, and Commentary*, AB 25B, Garden City 1987, s. 63-64.

⁵ Zob. D. L. Petersen, *The Temple in Persian Period Prophetic Texts*, s. 125-126; C. Meyers, *Temple, Jerusalem*, w: ABD VI, s. 363. Szczegółowy obraz Drugiej Świątyni.

Terminologia

O ważnej roli, jaką pełni świątynia w przepowiadaniu proroka Aggeusza, świadczy terminologia używana do jej określenia – zarówno jej częstotliwość, jak i różnorodność. Podstawowym i najczęstszym określeniem świątyni w Księdze Aggeusza jest termin בית („dom”). Występuje on osiem razy w różnych formach i złożeniach. Jeden raz pojawia się z partykułą określającą, mianowicie הבית („ten dom”; Ag 1,8), zaś cztery razy występuje z zaimkiem wskazującym bliższym: הבית הזה („ten dom”; Ag 1,4; 2,3.7.9). Trzy razy termin „dom” występuje w wyrażeniach odnoszących się wprost do Boga, mianowicie z sufiksem zaimka osobowego pierwszej osoby liczby pojedynczej: ביתי („mój dom”; Ag 1,9), z imieniem własnym Boga: בית יהוה („dom JHWH”; Ag 1,2) oraz w bardzo uroczystym złożeniu: בית יהוה צבאות אלהים („dom JHWH zastępów, Boga ich”; Ag 1,14), gdzie sufiks zaimka osobowego „ich” odnosi się do tych, którzy pod kierownictwem Zorobabela i Jozuego podjęli dzieło odbudowy świątyni. Nazywanie świątyni w Jerozolimie terminem „dom” jest najczęstszym sposobem określania tego miejsca w tradycji biblijnej, a odnosi się zarówno do świątyni Salomona (tzw. Pierwsza Świątynia) i świątyni z czasów powygnaniowych (tzw. Druga Świątynia), jak i do innych sanktuariów izraelskich oraz pogańskich, co swoimi korzeniami sięga praktyki całego starożytnego Bliskiego Wschodu. Termin „dom” nawiązuje do koncepcji dotyczącej miejsca przebywania Boga i Jego obecności wśród ludzi. Świątynia jest „domem” Boga, a więc miejscem Jego zamieszkania na ziemi (zob. np. 1Krl 8,13; Ez 48,35).⁶

Dwa razy w Księdze Aggeusza świątynia określona jest jako היכל יהוה („świątynia JHWH”; Ag 2,15.18). W Biblii Hebrajskiej termin היכל oznacza zarówno „pałac królewski” (np. 1Krl 21,1; 2Krl 20,18; 2Krn 36,7), jak i „świątynię” (np. 1Sm 1,9; 3,3; 2Krl 18,16; Jr 7,4; Za 8,9). W podobnym sensie to słowo występuje również

która różniła się architektonicznie od świątyni Salomona, przedstawia T. A. Busink, *Der Tempel von Jerusalem von Salomo bis Herodes: Eine archäologisch-historische Studie unter Berücksichtigung des westsemitischen Tempelbaus*, t. II: *Von Ezechiel bis Middot*, Leiden 1980, s. 776-841.

⁶ Zob. H. A. Hoffner, בית bayith, w: TDOT II, s. 111-113; M. Haran, *Temples and Temple Service in Ancient Israel*, Winona Lake 1995, s. 13; R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, t. II, tłum. T. Brzegowy, Poznań 2004, s. 342.

w języku ugaryckim i fenickim. Etymologicznie nawiązuje do sumeryjskiego *e-gal* („duży dom”) oraz akadyjskiego *ekallu* („pałac”), które są też określeniem miejsca przebywania bóstwa, tj. świątyni. To podwójne znaczenie jest odbiciem przekonania mieszkańców starożytnego Bliskiego Wschodu, że świątynia bóstwa jest dużym budynkiem równym – lub przewyższającym – swoją okazałością pałac królewski. Gdy termin ten używany jest z imieniem bóstwa, wtedy wyraża myśl o tym, że budynek stanowi miejsce jego zamieszkania na ziemi. Podobnie jak w przypadku terminu „dom”, również określenie świątyni w Jerozolimie jako „świątyni-pałacu” wyraża przede wszystkim prawdę o tym, że jest to miejsce przebywania Boga. Warto zwrócić uwagę na fakt, że termin *היכל* jest często określeniem nie całej świątyni, ale jej środkowej części i oznacza „miejsce święte”, „nawę”, co występuje zwłaszcza w opisach budowy świątyni Salomona (np. 1Krl 6,3; 7,21; 2Krn 3,17; 4,22) oraz świątyni z wizji Ezechiela (Ez 41,1; 42,8).⁷ Chociaż niektórzy uczeni sugerują, że ten termin w Księdze Aggeusza oznacza „miejsce święte”, tj. środkową część właściwego budynku świątyni,⁸ to jednak bardziej przekonująca wydaje się opinia, że słowo *היכל* jest tutaj określeniem całej świątyni, na co wskazuje jego forma (w połączeniu z imieniem własnym Boga, tj. JHWH) oraz kontekst całej wypowiedzi proroka (Ag 2,10-19).⁹

W Ag 2,9 świątynia w Jerozolimie jest określona jako *מקום* („miejsce”). W tradycji biblijnej tym terminem są określane różne sanktuaria w opowiadaniach o patriarchach (np. Rdz 28,11-22; 35,13), ołtarz w Przybytku podczas wędrówki przez pustynię (Wj 20,24-26) oraz sanktuarium w Szilo (Jr 7,12). Często termin ten odnosi się do Jerozolimy lub Syjonu, jak również świątyni, która tam się znajduje, jako określenie miejsca zamieszkania Boga na ziemi (np. 1Krl 8,13; 2Krn 6,2.20; Ne 1,9; Ps 132,14; Iz 66,1). Szczególne znaczenie przybiera ten termin w tradycji deuteronomicznej, gdzie oznacza miejsce, które wybrał Bóg, usankcjonował i ustanowił w celu składania ofiar,

⁷ M. Ottosson, *היכל hekhhal*, w: TDOT III, s. 382-388; M. Haran, *Temples and Temple Service in Ancient Israel*, s. 13; C. Meyers, *Temple, Jerusalem*, w: ABD VI, s. 351-352.

⁸ Tak m. in. C. Meyers, E. M. Meyers, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 59-60; H. W. Wolff, *Dodekapropheten 6: Haggai*, s. 45.

⁹ Tego zdania jest większość uczonych, oprócz komentarzy, zob. J. Kessler, *The Book of Haggai: Prophecy and Society in Early Persian Yehud*, s. 206; zob. też D. J. A. Clines (red.), *The Dictionary of Classical Hebrew*, t. II, Sheffield 1995, s. 541; L. Koehler, W. Baumgartner, J. J. Stamm, P. Dec, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. I, Warszawa 2008, s. 233.

wypełniania składanych ślubów, obchodzenia świąt i czytania Tory, a więc do sprawowania wszelkich czynności kultycznych (np. Pwt 12,5; 15,20; 16,15; 17,10; 31,11). Według Pwt 12,11 Bóg wybrał to „miejsce”, by tam zamieszkało Jego imię (por. 1Krl 8,29; 2Krn 6,20). W Iz 60,13 Bóg obiecuje, że wszystkie narody pogańskie przyjdą do Jerozolimy i znajdującej się w niej świątyni, którą nazywa „miejszem mojej świętości”.¹⁰ W kontekście tradycji biblijnej można stwierdzić, że używając terminu מָקוֹם („miejsce”), prorok Aggeusz wyraża myśl o wybraniu świątyni w Jerozolimie przez Boga. Dzięki temu wybraniu jest ona świętym miejscem, ustanowionym przez Boga do sprawowania czynności kultycznych i gdzie czczone będzie Jego imię.

Miejsce świątyni w strukturze księgi

Księga Aggeusza składa się z czterech wyroczni (1,1-15a; 1,15b-2,9; 2,10-19; 2,20-23), z których każda jest szczegółowo datowana i zawiera formułę wprowadzającą, która informuje, że prorok Aggeusz otrzymał objawienie od Boga i przemawia do ludu w Jego imieniu.¹¹ O centralnym miejscu świątyni w strukturze całej Księgi Aggeusza świadczy fakt, że jest o niej mowa w każdej z wyroczni. W trzech wyroczniach motyw świątyni jest głównym tematem orędzia prorockiego, natomiast w czwartej pojawia się pośrednio w nawiązaniu do treści poprzednich przemówień proroka.¹²

W pierwszej wyroczni (1,1-15a) – Aggeusz wzywa lud do podjęcia prac przy odbudowie świątyni w Jerozolimie. W swej mowie prorok oskarża mieszkanców Judy o zaniechanie budowy, stwierdzając, że Judejczycy bardziej troszczą się o własne domy niż o dom Boga (ww. 1-11). Końcowa część tej wyroczni zawiera relację opisującą

¹⁰ Zob. J. Gamberoni, H. Ringgren, מָקוֹם *māqôm*, *place*, w: TDOT VIII, s. 537-543.

¹¹ Niektórzy uczeni wyodrębniają kilka mniejszych jednostek literackich. Niekiedy wyodrębnia się w pierwszej wyroczni dwie części (ww. 1-11 oraz ww. 12-14), podobnie w trzeciej wyroczni (ww. 10-14 oraz ww. 15-19). Wiele problemów nastęrcza również miejsce w. 15 w strukturze całej księgi; zob. M. H. Floyd, *Minor Prophets, Part 2*, FOTL 22, Grand Rapids-Cambridge 2000, s. 253-258; D. A. Dorsey, *The Literary Structure of the Old Testament: A Commentary on Genesis-Malachi*, Grand Rapids 1999, s. 315-316.

¹² Zob. M. Peter, *Księga Aggeusza. Wstęp, przekład, komentarz*, w: tenże, *Księgi Proroków Mniejszych. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, PŚST XII/2, Poznań 1968, s. 217-218; T. Brzegowy, *Gorliwość o dom Pański (Księga Aggeusza)*, s. 36; P. A. Verhoef, *The Books of Haggai and Malachi*, NICOT, Grand Rapids 1987, s. 39; E. Assis, *The Temple in the Book of Haggai*, s. 2.

podjęcie prac przy odbudowie przez wspólnotę, na czele której stoją książę Zorobabel i arcykapłan Jozue (ww. 12-14).

W drugiej wyroczni (1,15b-2,9) – prorok Aggeusz w dalszym ciągu zachęca do odbudowy świątyni, wzywając do kontynuowania przerwanych prac. Jednocześnie pociesza Judejczyków i przekonuje, że nie powinni się martwić skromnym wyglądem świątyni, ponieważ Bóg sprawi, że napłyną do niej bogactwa wszystkich narodów, a wtedy swoją chwałą przewyższy to, co było dawniej, nawet świątynię Salomona.

W trzeciej wyroczni (2,10-19) – prorok porusza zagadnienie czystości rytualnej, zarzucając kapłanom i ludowi jej brak podczas składania ofiar w świątyni. W interpretacji tekstu z Ag 2,10-14 istnieją dwie hipotezy usiłujące wyjaśnić sytuację, do której odnoszą się te słowa. Według niektórych uczonych, wyrażenia „ten lud” i „ten naród” (w. 14) odnoszą się do Samarytan, którzy chcieli uczestniczyć w odbudowie świątyni – o czym jest mowa w Ezd 4,1-5 – ale zostali odrzuceni przez Zorobabela, Jozuego i całą wspólnotę Judejczyków. Zdaniem tych uczonych, prorok Aggeusz podaje przyczynę odrzucenia Samarytan przy odbudowie świątyni w Jerozolimie. Jego słowa wskazują, że Samarytanie jako ludzie mieszanego pochodzenia są nieczysti. Jeśli więc będą oni uczestniczyć w odbudowie świątyni, to ich nieczystość przejdzie na dzieło. W ten sposób świątynia stałaby się nieczysta, a więc nie mogłaby zostać zaakceptowana przez Boga. Innymi słowy, świątynia zbudowana przy współuczestnictwie Samarytan byłaby niegodna, by sprawować w niej kult ku czci jedynego Boga.¹³ Wydaje się jednak, że bardziej uzasadniona i przekonująca jest opinia tych uczonych, którzy uważają, że problem nie dotyczy Samarytan (konflikt między nimi a mieszkańcami Judy wystąpił w czasach późniejszych niż okres działalności proroka Aggeusza), ale chodzi o ołtarz, na którym składano ofiary. Otóż główny ołtarz w świątyni został zbezczeszczonej przez Babilończyków, którzy zniszczyli Jerozolimę (2Krl 25,8-10; Lm 4,14-15). Prorok Aggeusz zwraca uwagę na, że ten ołtarz był używany przed odbudowaniem świątyni, ale nie dokonano jego rytualnego oczyszczenia (zob. Ezd 3,1-7), a więc ofiary składane na nim stawały się nieczyste. Według

¹³ Tak m.in. J. W. Rothstein, *Juden und Samaritaner: Die grundlegende Scheidung von Judentum und Heidentum. Eine kritische Studie zum Buche Haggai und zur jüdischen Geschichte im ersten nachexilischen Jahrhundert*, BWANT 3, Leipzig 1908, s. 5-41; H. W. Wolff, *Dodekapheton 6: Haggai*, s. 70-74.

uczonych przyjmujących tę hipotezę, wyrażenia „ten lud” i „ten naród” (w. 14) odnoszą się do mieszkańców Judy, którzy składają ofiary na zbezczeszczonym ołtarzu, w rezultacie czego kult przez nich sprawowany jest rytualnie nieczysty, a więc niegodny czci jedynego Boga.¹⁴ Jednocześnie prorok zapowiada, że gdy świątynia zostanie odbudowana, wszyscy mieszkańcy Judy staną się czysti, a cała ziemia napełni się Bożym błogosławieństwem, dzięki któremu wzrośnie dostatek i bogactwo.

W czwartej wyroczni (2,20-23) skierowanej do Zorobabela, przywódcy wspólnoty podejmującej pracę nad odbudową świątyni, prorok Aggeusz zapowiada jego godność – jako potomka Dawida – w realizowaniu woli Boga w kontekście zagłady potęg świata w czasach eschatologicznych. Chociaż wprost nie ma tu mowy o świątyni, to jednak pozycja Zorobabela i jego rola w odnowionej wspólnotcie jest w oczywisty sposób uzależniona od statusu świątyni.

Teologia świątyni – znaczenie religijne

Prorok Aggeusz jest zwolennikiem szybkiej odbudowy zniszczonej świątyni w Jerozolimie. Dla niego niedopuszczalna jest sytuacja, w której mieszkańcy Judy żyją w kraju, w którym nie ma świątyni. Krytyka takiej postawy zostaje wyrażona w ironicznym pytaniu skierowanym do przywódców i całej wspólnoty: „Czy jest to czas sposobny dla was, aby siedzieć w domach waszych wyłożonych płytami, podczas gdy ten dom pozostaje ruiną?” (Ag 1,4). W tym pytaniu prorok podkreśla kontrast między domami Judejczyków „wyłożonych płytami”, tj. wykończonymi i ozdobionymi, a świątynią, która wciąż jest w „ruinie”. Nacisk nie jest tutaj położony na ozdabianie domów, prorok zwraca raczej uwagę na stan wykończenia budowli. Świątynia wciąż wymaga pracy przy jej odbudowie, gdyż jej stan daleki jest jeszcze od ostatecznego zakończenia.¹⁵ Prorok Aggeusz zwraca uwagę na sytuację, w której ludzie nie są zainteresowani świątynią, po-

¹⁴ Tego zdania są m.in. K. Koch, *Haggai unreines Volk*, ZAW 79/1967, s. 52-66; H. G. May, „*This People*” and „*This Nation*” in *Haggai*, VT 18/1968, s. 190-197; P. R. Akroyd, *Exile and Restoration*, s. 156-157; D. L. Petersen, *Haggai and Zechariah 1-8: A Commentary*, OTL, Philadelphia 1984, s. 79-85; W. E. March, *The Book of Haggai: Introduction, Commentary, and Reflections*, w: NIB VII, s. 727-728.

¹⁵ Zob. D. L. Petersen, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 48; C. Meyers, E. M. Meyers, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 23-24; W. E. March, *The Book of Haggai*, s. 716.

nieważ zajęci są własnymi sprawami i odkładają odbudowę, twierdząc, że „nie nadszedł jeszcze czas” (Ag 1,2). Dla Aggeusza stosunek ludzi do świątyni jest jednocześnie znakiem rozpoznawczym ich postawy wobec Boga.¹⁶

W Księdze Aggeusza teologiczne znaczenie i rola świątyni w Jerozolimie jest ukazana w różnych jej aspektach. Wydaje się, że kluczowym tekstem do zrozumienia teologicznego orędzia dotyczącego świątyni są słowa w Ag 1,8: „Wejdźcie na górę i sprowadźcie drewno i budujcie ten dom, abym upodobał sobie w nim [וַיֵּרֶדְהוּ בּוֹ] i był czczony [וַיִּכְבְּדוּהוּ], mówi JHWH”.¹⁷ W kontekście wezwania do podjęcia prac przy odbudowie świątyni, które prorok kieruje do ludu, szczególnie ważne jest wyrażenie וַיֵּרֶדְהוּ בּוֹ („abym upodobał sobie w nim”). Końcowe „w nim” odnosi się do świątyni nazwanej w tej wypowiedzi „domem”. Użyty tutaj rdzeń רצה w formie czasownikowej oznacza „mieć upodobanie (w kimś; w czymś)”, „okazywać życzliwość”, „chcieć; akceptować”. W tradycji biblijnej pojawia się często w kontekście Bożej akceptacji (albo jej braku) dla składanych ofiar lub różnego rodzaju darów w sferze kultycznej (zob. np. Kpł 1,4; 7,18; 22,23; 2Sm 24,23; Jr 14,10; Ez 20,40; 43,27; Am 5,22; Oz 8,13; Mi 6,7; Ml 1,10.13).¹⁸ Należy podkreślić, że chociaż został tutaj użyty termin przywołujący na myśl ofiary składane w kulcie świątynnym, to jednak nie mówi się wprost o ofiarach, ale akcent jest położony na samej świątyni. Prorok, ujmując swoją wypowiedź w formie wyroczni, zwraca uwagę na fakt, że to sam Bóg oznajmia prawdę, iż znajdzie upodobanie w świątyni, która zostanie odbudowana. Innymi słowy, wykorzystując terminologię używaną w tradycji biblijnej do wyrażenia Bożej akceptacji kultu ofiarniczego, prorok podkreśla ważność świątyni. Mając na uwadze zakres znaczeniowy użytego tutaj terminu, należy zauważyć, że Bóg nie tylko znajdzie upodobanie w świątyni, ale również ją zaakceptuje jako godne miejsce do odda-

¹⁶ Zob. G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, tłum. B. Widła, Warszawa 1986, s. 579-580; R. L. Smith, *Micah-Malachi*, WBC 32, Dallas 1984, *ad loc.* (wersja elektroniczna); P. A. Verhoef, *The Books of Haggai and Malachi*, s. 36; W. E. March, *The Book of Haggai*, s. 717-718.

¹⁷ Zob. P. A. Verhoef, *The Books of Haggai and Malachi*, s. 34; E. Assis, *The Temple in the Book of Haggai*, s. 8.

¹⁸ Zob. D. L. Petersen, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 51; E. Assis, *The Temple in the Book of Haggai*, s. 8; szerzej zob. H. M. Barstad, רצה *etc.*, *be pleased with*, w: TDOT XIII, s. 619-624.

waniu Mu czci.¹⁹ Co więcej, pośrednio prorok wyraża w tym wyrażeniu myśl, że konieczność istnienia świątyni jest Bożym życzeniem, a więc inicjatywa jej odbudowy należy do Boga, a nie do ludzi.

W drugiej części wyroczni prorockiej Bóg stwierdza, że świątynia powinna zostać odbudowana „abym był czczony [יאבבדה]”.²⁰ Hebrajski rdzeń כבד jest tutaj użyty w formie czasownikowej (konjugacja *nifal*) w znaczeniu „zostać uczczonym”, „doznawać czci”, „odbierać chwałę”, „być uwielbionym”. To wyrażenie przywołuje na myśl formę rzeczownikową tego rdzenia, tj. כבוד („chwała”), która w Biblii Hebrajskiej jest często używana w kontekście świątyni oraz Przybytku podczas wędrówki z Egiptu (np. Wj 29,43; Kpł 9,6; Lb 14,10; Ez 10,4; 43,2; Iz 60,1), gdzie wyraża prawdę o Bożej obecności.²¹ Jednakże w Księdze Aggeusza pojawia się w formie czasownikowej (*nifal*) – podobnie jak np. w Wj 14,4; Kpł 10,3; Ez 28,22; 39,13 – gdzie Bóg używa tego słowa w odniesieniu do swojej chwały, która zostanie objawiona wszystkim ludziom, zarówno Izraelitom, jak i poganom. Dla proroka Aggeusza odbudowa świątyni jest koniecznością, ponieważ jest równoznaczna z oddaniem Bogu chwały oraz wyrazem uznania Jego potęgi i majestatu.²²

Świątynia w Jerozolimie jest ukazana w Księdze Aggeusza jako centrum życia religijnego ludu Bożego. W orędziu proroka Aggeusza – podobnie zresztą jak w całej tradycji biblijnej²³ – można wyodrębnić kilka istotnych elementów odnoszących się do teologicznego znaczenia świątyni i jej roli w życiu wspólnoty.

W Księdze Aggeusza świątynia staje się znakiem wybrania Bożego. W tradycji biblijnej często jest mowa o tym, że Bóg wybrał Izrael i uczynił go swoim narodem (np. Wj 6,7; Pwt 7,6-8; 14,2; 1Krl 3,8; Iz 43,10; Ps 33,12), wybrał też Jerozolimę (np. 1Krl 8,16; 2Krn 6,6; Iz 5,7; Za 1,17; Ps 78,68), a w niej świątynię jako miejsce swego zamieszkania na ziemi (np. Pwt 12,5; 2Krl 21,7; Ne 1,9; 2Krn 7,12.16;

¹⁹ Zob. P. R. Ackroyd, *Exile and Restoration*, s. 160.

²⁰ W TM forma יאבבדה stanowi *Qere*, natomiast *Ketib* jest כבד.

²¹ Zob. M. Weinfeld, כבד *power, honor, glory*, w: TDOT VII, s. 27.

²² Zob. D. L. Petersen, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 51; E. Assis, *The Temple in the Book of Haggai*, s. 8-9.

²³ Na ten temat zob. np. B. Wodecki, *Rola i znaczenie Świątyni według Pierwszego Testamentu*, w: W. Chrostowski (red.), *Duch i oblubienica mówią: „Przyjdź”*. Księga pamiątkowa dla Ojca profesora A. Jankowskiego OSB w 85. rocznicę urodzin, Warszawa 2001, s. 424-438.

33,7).²⁴ Warto zauważyć, że w Biblii motyw wybrania, którego rezultatem jest szczególna relacja istniejąca między Bogiem a Izraelem mająca swoje odzwierciedlenie w wyjątkowej pozycji Jerozolimy i znajdującej się w niej świątyni, jest często obecna w tradycji związanej z wyjściem z Egiptu oraz przymierzem na Synaju. Świadomość wybrania jest obecna w Izraelu w jego najstarszych wyznaniach wiary, m.in. w Pwt 26,1-11 jest mowa o Bogu wyprowadzającym Hebrajczyków z Egiptu, aby ich doprowadzić do Ziemi Obiecanej, jak również w przepowiadaniu proroków (np. Am 9,7; Oz 2,17; 11,1; 13,4; Mi 6,3-5; Jr 2,2; Ez 20,5-6). W Księdze Aggeusza – gdzie również pojawia się wzmianka o wyjściu z Egiptu i przymierzu (Ag 2,5) – znakiem wybrania staje się świątynia, na co wskazuje użycie na jej określenie terminu מקום („miejsce”; Ag 2,9), które nawiązuje do tradycji biblijnych o wybraniu przez Boga Izraela, Jerozolimy i sanktuarium. Co więcej, myśl o wybraniu wyraża też nazywanie świątyni w Jerozolimie „domem” Boga. Ta myśl została podkreślona w słowach Boga mówiącego o świątyni: ביתי („mój dom”; Ag 1,9), co wyraża szczególną więź Boga z miejscem, które On wybrał, umiłował i przeznaczył na to, by właśnie tam czczone było Jego imię.²⁵

Prorok Aggeusz ukazuje świątynię jako miejsce zamieszkania/obecności Boga. W historii Izraela świątynia w Jerozolimie – wcześniej Przybytek na pustyni – były uważane za miejsce przebywania Boga (Wj 25,8; 1Krl 8,12-13). Przy budowie Pierwszej Świątyni Bóg uroczyście obiecuje Salomonowi: „Zamieszkać w pośrodku synów Izraela i nie opuszczę ludu mego, Izraela” (1Krl 6,13). Oczywiście przekonanie o szczególnej obecności Boga w świątyni w niczym nie pomniejszało Jego transcendencji. W modlitwie Salomona podczas dedykacji świątyni król wyznaje: „Czy naprawdę zamieszka Bóg na ziemi? Oto niebiosa i niebiosa niebios nie mogą Cię objąć, a tym bardziej ten dom, który zbudowałem” (1Krl 8,27; por. Iz 66,1-2). Bóg, który jest Stwórcą i Panem całego świata, nie jest ograniczony budynkiem świątyni, ale On wybrał sobie właśnie to miejsce na swoje przebywanie wśród ludzi, skąd obdarza ich swoimi dobrodziejstwami.

²⁴ Zob. *tamże*, s. 426; szerzej zob. H. H. Rowley, *The Biblical Doctrine of Election*, London 1950; D. Patrick, *Election (Old Testament)*, w: ABD II, s. 434-441; J. Schreiner, *Teologia Starego Testamentu*, tłum. B. Matysiak, Warszawa 1999, s. 25-29; M. Parchem, *Tajemnica wybrania Izraela*, *Communio* 31(2011) nr 3, s. 17-34.

²⁵ Zob. R. A. Taylor, E. R. Clendenen, *Haggai, Malachi*, *The New American Commentary* 21A, Nashville 2004, s. 75-76.

Bóg zasiada na tronie w niebiosach, ale jednocześnie zechciał wybrać dla siebie miejsce przebywania na ziemi – świątynię w Jerozolimie. Wyjaśniając naturę obecności Boga w ziemskim sanktuarium, tradycja deuteronomiczna podkreśla, że mieszka w nim „imię” Boga (np. Pwt 12,5.11; 14,23; 16,2), natomiast w teologii kapłańskiej jest mowa o Jego „chwale” (np. Ez 43,1-7).²⁶ Jednakże to „zamieszkanie” Boga w świątyni było warunkowe, ponieważ zależało od właściwego postępowania Izraela, który na mocy przymierza zobowiązany był do wiary, posłuszeństwa, całkowitego zaufania i czci. Prorocy zwracali uwagę na to, że nie ma żadnej gwarancji na przebywanie Boga w świątyni wśród swojego ludu, jeśli ten lud łamie warunki przymierza i nie zamierza zaprzestać czynienia zła. Prorok Jeremiasz przypomina, że samo powoływanie się na świątynię bez nawrócenia nie wystarczy (Jr 7,4), zaś Ezechiel jest świadkiem tego, jak „chwala” Boga opuszcza świątynię (Ez 10,1-22). Istotą relacji istniejących między Bogiem i Izraelem – tajemniczej więzi – nie jest świątynia jako taka, ale głęboka wiara i pełne posłuszeństwo Bogu. Jedynie w tym kontekście świątynia może stać się prawdziwym domem Boga, miejscem Jego boskiej obecności.²⁷ W świetle takiego przekonania można zrozumieć orędzie proroka Aggeusza dotyczące odbudowy świątyni. W swoim przepowiadaniu potępia on niewłaściwe postępowanie ludzi (Ag 1,2.4.9), a następnie przedstawia ich pozytywną reakcję na usłyszane słowo Boże (Ag 1,12-14), w następstwie czego przekazuje im obietnice Boga (Ag 1,13; 2,4-9). Przy odbudowie świątyni sam budynek nie jest najważniejszy, ale to, że Bóg upodoba sobie to miejsce i będzie tam odbierał cześć (Ag 1,8). W konsekwencji świątynia stanie się rzeczywistym „domem” Boga, w którym On przebywa i obdarza wierny sobie lud pokojem.²⁸ W słowach „i na tym to miejscu obdarzę pokojem, wyrocznia JHWH zastępów” (Ag 2,9) termin שָׁלוֹם („pokój”) jest synonimem wszelkich materialnych i du-

²⁶ Zob. T. C. Vriezen, *An Outline of Old Testament Theology*, Oxford 1970, s. 207-209; B. Wodecki, *Rola i znaczenie Świątyni według Pierwszego Testamentu*, s. 426-428; szerzej zob. E. Clements, *God and Temple. The Idea of Divine Presence in Ancient Israel*, Oxford 1965.

²⁷ Zob. P. A. Verhoef, *The Books of Haggai and Malachi*, s. 35-36; J. A. Motyer, *Haggai*, w: T. E. McComiskey (red.), *The Minor Prophets: An Exegetical and Expository Commentary*, Grand Rapids 1998, s. 965-966.

²⁸ Zob. P. R. Ackroyd, *Exile and Restoration*, s. 156-157; P. A. Verhoef, *The Books of Haggai and Malachi*, s. 36; R. A. Taylor, E. R. Clendenen, *Haggai, Malachi*, s. 77-78.

chowych dobrodziejstw Boga, a więc staje się określeniem zbawienia (por. Za 8,12).²⁹

W przepowiedaniu proroka Aggeusza niezwykle ważną rolę pełni pojęcie chwały Bożej. Świątynia ukazana jako miejsce obecności Boga staje się manifestacją Jego chwały (Ag 1,8; 2,7.9).³⁰ Warto zauważyć, że w odniesieniu do tego zagadnienia pojawia się w Księdze Aggeusza wyraźne rozgraniczenie czasowe, mianowicie z jednej strony jest mowa o rzeczywistości teraźniejszej, a z drugiej wskazuje się na czasy eschatologiczne. W Ag 1,8 sam Bóg stwierdza, że w odbudowanej świątyni będzie On doznawał czci, co wyraża użyty tutaj rdzeń כבוד, a więc Bóg będzie w tym miejscu „odbierał chwałę”. Natomiast w Ag 2,6-9 wskazuje się na czasy eschatologiczne, gdy mówi się o przyszłej chwale, jaką będzie się cieszyć świątynia dzięki obecności w niej Boga. W tym tekście termin „chwała” pojawia się dwukrotnie: „Bo tak mówi JHWH zastępów: (...) Ja poruszę niebiosa i ziemię, morze i ląd. Poruszę wszystkie narody, tak że napłyną kosztowności wszystkich narodów, i napełnię chwałą [כבוד] ten dom, mówi JHWH zastępów (...). Większa będzie chwała [כבוד] tego domu późniejszego od wcześniejszego, mówi JHWH zastępów”. Zapowiadając „przyszłą chwałę” prorok Aggeusz ogłasza nadejście wielkiego wstrząsu o zasięgu kosmicznym. Motyw wstrząsu często występuje w kontekście wydarzeń eschatologicznych (np. Iz 12,13; Jr 8,16; 49,21; Ez 31,16). W opisie tego wydarzenia posługuje się językiem typowym dla biblijnych opisów teofanijnych (por. Wj 19,16; Sdz 5,4-5; Ps 68,8-9).³¹ Innymi słowy, w czasach eschatologicznych w całej pełni objawi się chwała Boga, a więc Jego potęga i majestat.³² To ob-

²⁹ Zob. M. Peter, *Księga Aggeusza*, s. 227; T. Brzegowy, *Gorliwość o dom Pański (Księga Aggeusza)*, s. 43-44; H. W. Wolff, *Dodekapropheten 6: Haggai*, s. 63-64; zob. też P. R. Ackroyd, *Exile and Restoration*, s. 161-162; W. E. March, *The Book of Haggai*, s. 724.

³⁰ Zob. R. L. Smith, *Micah-Malachi, ad loc.*; C. Meyers, E. M. Meyers, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 28; zob. D. L. Petersen, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 51; H. W. Wolff, *Dodekapropheten 6: Haggai*, s. 63; A. Cody, *Księga Aggeusza*, w: KKB, s. 870; R. Mason, *The Purpose of the „Editorial Framework”*, VT 27/1977, s. 419; R. Hamerton-Kelly, *The Temple and the Origins of Jewish Apocalyptic*, VT 20/1970, s. 1-15.

³¹ Zob. H. F. van Rooy, *Eschatology and Audience: The Eschatology of Haggai*, Old Testament Essays, NS 1/1988, s. 59; E. Merrill, *An Exegetical Commentary: Haggai, Zechariah, Malachi*, Chicago 1994, s. 40-41; T. Brzegowy, *Gorliwość o dom Pański (Księga Aggeusza)*, s. 43; W. E. March, *The Book of Haggai*, s. 723; D. L. Petersen, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 67.

³² Zob. R. Mason, *The Prophets of the Restoration*, w: R. J. Coggins, i in. (red.), *Israel's Prophetic Traditions. Essays in Honour of Peter R. Ackroyd*, Cambridge 1982, s. 143.

jawienie związane z obecnością Boga w świątyni, wyrażone za pomocą pojęcia „chwała”, stanie się źródłem zbawienia dla wszystkich. Przez zwrócenie uwagi na aspekt czasowy prorok Aggeusz podkreśla jej dwupłaszczyznowy charakter, mianowicie Bóg jest obecny w teraźniejszej rzeczywistości, ale ta Jego obecność będzie trwała również w przyszłości. W ten sposób Aggeusz dodaje odwagi wspólnocie w podjęciu dzieła odbudowy świątyni przez ukazanie ludziom prawdziwych i ostatecznych skutków ich pracy. W swoim orędziu prorok wyraża myśl, że dzieło odbudowy świątyni w obecnym czasie staje się antycypacją jej budowniczych w przyszłym zbawieniu, które zapowiada Bóg. Wyrażają to następujące słowa: „A teraz bądź silny Zorobabelu, wyrocznia JHWH, bądź silny arcykapłanie Jozue, synu Josadaka, bądź silny cały ludu ziemi, wyrocznia JHWH. I pracujcie, bo Ja jestem z wami, wyrocznia JHWH zastępów” (Ag 2,4). Znajdujące się w tym tekście zapewnienie o obecności Boga w wyrażeniu: „Ja jestem z wami” nie ma charakteru statycznego, ale ukazuje prawdę o tym, że Bóg jest zawsze obecny ze swoim ludem, a najlepiej zrealizuje się to w czasach eschatologicznych. Jak był obecny podczas wyjścia z Egiptu i od czasu zawarcia przymierza z Izraelem (Ag 2,5), tak również jest obecny w czasach teraźniejszych, czego znakiem jest odbudowywana świątynia, tak samo będzie obecny w przyszłości (Ag 2,6-9).³³

W eschatologicznym kontekście orędzia proroka Aggeusza świątynia jest ukazana jako religijne centrum świata, w którym Bóg będzie czczony zarówno przez Izrael, jak i przez wszystkie narody. Aggeusz zapowiada bliski już czas, gdy narody przyniosą Mu w darze swoje kosztowności (Ag 2,6-9), przez co będą uczestniczyć w kulcie Bożym.³⁴ W ten sposób świątynia stanie się miejscem, które będzie się cieszyć chwałą większą niż kiedykolwiek w dziejach swego istnienia. Motyw pielgrzymki narodów pogańskich do Jeruzolimy w czasach eschatologicznych, które przyniosą ze sobą bogate dary dla Boga, pojawia się w tradycji biblijnej zwłaszcza w przepowiadaniu proroków. W Mi 4,1-4 oraz Iz 2,2-4 jest mowa o narodach, które przybywają na

³³ Zob. P. R. Ackroyd, *Exile and Restoration*, s. 160-161; E. Merrill, *An Exegetical Commentary: Haggai, Zechariah, Malachi*, s. 37; D. L. Petersen, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 57; R. Clements, *God and Temple*, s. 126-127; L. Hoppe, *The Holy City: Jerusalem in the Theology of the Old Testament*, Collegeville 2000, s. 114.

³⁴ Zob. S. R. Driver, *The Minor Prophets: Nahum, Habakkuk, Zephaniah, Haggai, Zechariah, Malachi*, Edinburgh 1906, s. 152; G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, s. 581.

Syjon i zostają przyjęte przez Boga (zob. Iz 25,6-10). W Iz 60 pojawia się szczegółowy opis pielgrzymowania wszystkich narodów do świątyni w Jerozolimie, gdzie złożą na ołtarzu dary i ofiary prawdziwemu Bogu (w. 7; zob. też Iz 56,5-7). Prorok Zachariasz zapowiada, że obce narody uznają Boga (Za 2,14-16) i zamieszkają w Jerozolimie (Za 8,8.21). W Za 14,16-19 prorok zapowiada, że narody przybędą na Święto Namiotów, by oddać pokłon Bogu. Prorok Aggeusz, zapowiadając, że do świątyni w Jerozolimie spłyną kosztowności narodów, nie wyjaśnia w sposób jednoznaczny powodu, dla którego to się stanie, a mianowicie, czy będą to łupy wojenne (np. Mi 4,11-13), dary ofiarne pielgrzymów (np. Iz 56,7; 60,5; Za 8,20-23), czy też forma jakiegoś trybutu (np. Iz 60,11-12). W jego wypowiedzi (Ag 2,6-9) zostaje jedynie podkreślony motyw chwały, którą cieszyć się będzie świątynia dzięki temu wydarzeniu.³⁵ G. von Rad sugeruje, że wzmianka o kosztownościach należących do Boga (Ag 2,8) może być wyrazem przekonania proroka, że narody przekazują Bogu to, co tak naprawdę należy wyłącznie do Niego. Z chwilą, gdy świątynia zostanie odbudowana, a On w niej zamieszka, wszystkie kosztowności – będące dotąd w posiadaniu narodów – powrócą do swego prawowitego właściciela. Złożenie kosztowności narodów w świątyni staje się więc znakiem potęgi Boga i Jego absolutnej władzy nad całym światem.³⁶ J. Kessler uważa, że Aggeusz w ten sposób chce umocnić i dać nadzieję tym, którzy podjęli się odbudowy świątyni. Mimo licznych materialnych braków przy pełnym wyposażeniu świątyni, sam Bóg zapewni jej bogactwo i sprawi, że będzie się odznaczała przepychem dzięki kosztownościom narodów.³⁷ W każdym bądź razie – bez względu na przyczyny – prorok Aggeusz podkreśla myśl, że inicjatorem i sprawcą tego, że do świątyni napłyną kosztowności narodów jest sam Bóg, ponieważ „tak mówi JHWH zastępów (...), Ja poruszę niebiosa i ziemię, morze i łąd. Poruszę wszystkie narody, tak że na-

³⁵ Zob. *tamże*, s. 589-591; B. Wodecki, *Rola i znaczenie Świątyni według Pierwszego Testamentu*, s. 436-438; J. Kessler, *Haggai, Zerubbabel, and the Political Status of Yehud: The Signet Ring in Haggai 2:23*, w: M. H. Floyd, R. D. Haak (red.), *Prophets, Prophecy, and Prophetic Texts in Second Temple Judaism*, Library of Hebrew Bible, Old Testament Studies 427, New York-London 2006, s. 109-110.

³⁶ G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, s. 589; zob. też P. R. Ackroyd, *Exile and Restoration*, s. 161-162.

³⁷ J. Kessler, *Haggai, Zerubbabel, and the Political Status of Yehud*, s. 110.

plyną kosztowności wszystkich narodów, i napełnię chwałą ten dom” (Ag 2,6-7).³⁸

Funkcja ekonomiczna świątyni

Prorok Aggeusz w swoim orędziu wzywającym do odbudowy świątyni w Jerozolimie łączy istnienie sanktuarium z materialnym dobrobytem całego kraju i jego mieszkańców. Dostrzega on przyczynę dwóch problemów o charakterze ekonomicznym, mianowicie upadku rolnictwa i ogólnego ubóstwa (1,5-6) oraz nieurodzaju spowodowanego suszą (1,9-11), w zaniechaniu prac nad odbudową świątyni. W Ag 1,5-6 prorok stwierdza: „A teraz tak mówi JHWH zastępów: Rozważcie w waszych sercach, jak wam się wiedzie. Posialiście mnóstwo, a wzeszło mało. Jecie, ale się tym nie nasycacie. Pijecie, ale nie jesteście tym napojeni. Okrywacie się, ale się tym nie rozgrzewacie. A pracujący pracuje dla dziurawej sakiewki”. Nieco zaś dalej w tej samej wyroczni mówi: „Wyglądaliście wiele, a oto macie mało. A gdy przynieśliście to do domu, Ja to rozproszyłem w nim. Z jakiego powodu? – wyrocznia JHWH zastępów – z powodu domu mego, który jest zrujnowany, podczas gdy wy jesteście zabiegani, każdy dla swojego domu. Dlatego niebiosa nad wami zatrzymały rosę, i ziemia zatrzymała swój plon. Bo Ja przywołałem suszę na ziemię, i na góry, i na zboże, i na moszcz, i na świeżą oliwę, i na to, co wyprowadza rola, i na człowieka, i na zwierzę, i na cały trud rąk” (Ag 1,9-11). Postawienie przez Aggeusza problemu złej kondycji ekonomicznej istniejącej w kraju w taki sposób sugeruje, że jedynym jego rozwiązaniem jest odbudowa świątyni. Do tej pory ludzie nie podjęli odbudowy świątyni, ponieważ widzieli potrzebę zapewnienia najpierw sobie względnego dobrobytu i stabilności ekonomicznej. Prorok Aggeusz zajmuje w tej sprawie stanowisko przeciwne, mianowicie trudna sytuacja ekonomiczna kraju i jego mieszkańców jest rezultatem braku świątyni. Dlatego nie będzie można jej w żaden sposób naprawić, jeśli nie podejmie się pracy przy odbudowie świątyni.³⁹

³⁸ Zob. D. L. Petersen, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 67-68; tenże, *The Temple in Persian Period Prophetic Texts*, s. 135; J. E. TOLLINGTON, *Tradition and Innovation in Haggai and Zechariah 1-8*, JSOTSup 150, Sheffield 1993, s. 218.

³⁹ Zob. E. A S S I S, *The Temple in the Book of Haggai*, s. 6; zob. też P. R. A C K R O Y D, *Exile and Restoration*, s. 157; zob. E. J. C. T I G H E L A A R, *Prophets of Old and the Day of the End: Zechariah, the Book of Watchers and Apocalyptic*. OTS 35, STGM 35, Leiden 1996, s. 82.

Dla Aggeusza jest ona miejscem obecności Boga wśród ludzi, staje się źródłem Jego błogosławieństwa, które przekłada się również na dobrobyt materialny. Innymi słowy, świątynia jest nieodzownym warunkiem pomyślności ekonomicznej.

Warto zauważyć, że podobna myśl pojawia się w przepowiadaniu Zachariasza. O dobrobycie w związku z istnieniem świątyni w Jerozolimie jest mowa w Za 1,16-17. Prorok zapowiada powrót Boga do Jerozolimy i Jego zamieszkanie w odbudowanym sanktuarium (w. 16), w wyniku czego Bóg zapewnia, że „ponownie zakwitną moje miasta od dobra” (w. 17). W Za 8,9-13 Bóg obiecuje pomyślność i dobrobyt w związku z „położeniem fundamentów domu JHWH zastępów dla odbudowania świątyni” (w. 9). Z tą chwilą przemienią różnego rodzaju nieprawidłowości (w. 10), natomiast Bóg sprawi, że „winnica wyda swój owoc, i ziemia wyda swój plon, i niebiosa dadzą swoją rosę” (w. 12). O błogosławieństwie Boga mieszkającego w swojej świątyni, które zapewnia dobrobyt, jest również mowa w Ps 132,14-15.⁴⁰

W Ag 2,6-9 prorok Aggeusz stwierdza, że w świątyni zostaną zgromadzone kosztowności narodów. Jak zostało to już pokazane, motyw ten ma swoje uzasadnienie na płaszczyźnie teologicznej, mianowicie jako zapowiedź odnoszącą się do czasów eschatologicznych, gdy do Jerozolimy przybędą narody pogańskie, by w świątyni oddać hołd prawdziwemu Bogu. Jednakże niektórzy uczeni uważają, że w Księdze Aggeusza świątynia jest ukazana jako skarbiec. Ich zdaniem, prorok przedstawia ją bardziej jako centrum ekonomiczne imperium perskiego i miejsce, do którego spływały dochody z podatków niż jako sanktuarium, w którym czci się prawdziwego Boga.⁴¹

⁴⁰ Zob. E. A s s i s, *The Temple in the Book of Haggai*, s. 6; K. J. A h n, *The Temple in Post-Exilic Prophetic Tradition: Ideology and Reality in Bulding Contextual Theology*, Madang 15/ 2011, s. 87. Podobna koncepcja jest obecna w literaturze starożytnego Bliskiego Wschodu, o czym świadczy tekst zachowany na tzw. Cylinderze Gudei, spisany z okazji dedykacji świątyni dla boga Ningirsu przez Gudeę, władcę Lagasz z końca III tys. przed Chr. (COS II, 422-424); szerzej zob. G. A. N d e r s o n, *Sacrifices and Offerings in Ancient Israel: Studies in their Social and Political Importance*, HSM 41, Atlanta 1987, s. 102-104; V. A. H u r o w i t z, *I Have Built You an Exalted House: Temple Building in the Bible in Light of Mesopotamian and Northwest Semitic Writings*, JSOTSup 115, Sheffield 1992, s. 322-323.

⁴¹ Tak np. D. J. A. C l i n e s, *Haggai's Temple, Constructed, Deconstructed, and Reconstructed*, SJOT 7/1993, s. 51-77; R. P. C a r r o l l, *So What Do We Know about the Temple? The Temple in the Prophets*, w: T. C. E s k e n a z i, K. H. R i c h a r d s (red.), *Second Temple Studies*, t. II: *Temple and Community in the Persian Period*, JSOTSup 175, Sheffield 1994, s. 41-43; K. J. A h n, *The Temple in Post-Exilic Prophetic Tradition*, s. 86-87.

Warto zauważyć, że funkcję skarbcza – coś na wzór współczesnego banku – spełniały świątynie na całym starożytnym Bliskim Wschodzie od najdawniejszych czasów. Świątynie w Jerozolimie nie była więc w tym względzie wyjątkiem. Gromadzone i przechowywane w niej kosztowności pochodziły z różnych źródeł, m.in. z darów i ofiar, depozytów ludzi zamożnych, w tym rodziny królewskiej, jak również z podatków. Tak było zarówno w okresie monarchii w Izraelu, w czasie istnienia Pierwszej Świątyni, taką też funkcję pełniła w okresie powygnaniowym odbudowana Druga Świątynia.⁴² W takim charakterze świątynia była ważnym ośrodkiem perskiej administracji, tym też można tłumaczyć zgodę oraz pomoc królów perskich przy jej odbudowie.⁴³ Chociaż prorok wprost nie mówi o świątyni jako o skarbcu/banku, ponieważ bardziej akcentuje przesłanie teologiczne związane z jej znaczeniem i rolą, to jednak wzmianka o dobrobycie materialnym kraju i jego mieszkańców, wynikającym z odbudowy, może zawierać myśl o takiej jej funkcji. Bez względu jednak na to, czy Aggeusz przedstawia świątynię jako centrum ekonomiczne, czy też nie, aspekt pomyślności w sferze materialnej staje się kolejnym argumentem proroka w nawoływaniu do podjęcia pracy przy jej odbudowie.

⁴² Zob. S. Applebaum, *Economic Life in Palestine*, w: S. Safrai, M. Stern (red.), *The Jewish People in the First Century. Historical Geography, Political History, Social, Cultural and Religious Life and Institutions*, CRINT 1/2, Assen-Amsterdam 1976, s. 683; J. Blinksopp, *Temple and Society in Achaemenid Judah*, w: P. R. Davies (red.), *Second Temple Studies*, t. I: *Persian Period*, JSOTSuo 117, Sheffield 1991, s. 23; C. Meyers, *Temple, Jerusalem*, s. 361; J. A. Soggin, *An Introduction to the History of Israel and Judah*, London 1999, s. 313, 333; M. E. Stevens, *Temples, Tithes, and Taxes: The Temple and the Economic Life of Ancient Israel*, Grand Rapids 2010, s. 136-166.

⁴³ Wśród uczonych toczy się dyskusja, z czyjej inicjatywy podjęto odbudowę świątyni w Jerozolimie. Niektórzy są zdania, że działalność proroków Aggeusza i Zachariasza, zachęcająca do odbudowy świątyni, była odbiciem administracyjnej polityki władców perskich, w której świątynia jerozolimska pełniła funkcję administracyjno-ekonomicznego centrum tej części prowincji imperium perskiego, zapewniając Judzie względną autonomię, tak m.in. C. Meyers, E. M. Meyers, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. xxxvii-xliv, zob. też s. 20, 23, 37, 44, 147, 220-221, 331, 368, 380, 390; J. P. Weinberg, *The Citizen-Temple Community*, JSOTSup 151, Sheffield 1992, zwi. s. 131-132; L. L. Grabbe, *Judaism from Cyrus to Hadrian*, t. I: *The Persian and Greek Periods*, Minneapolis 1992, s. 127-128. Zob. dyskusję na ten temat w P. R. Bedford, *Temple Restoration in Early Achaemenid Judah*, JSJSup 65, Leiden 2001, s. 183-229, który uważa, że inicjatywa odbudowy świątyni należała do mieszkańców Judy (s. 230-299).

Funkcja społeczno-polityczna świątyni

Ponieważ świątynia w Jerozolimie zawsze stanowiła centrum życia religijnego Izraela, jest oczywiste, że była ona również postrzegana w aspekcie społeczno-politycznym. Takie jej znaczenie jest również obecne w Księdze Aggeusza. Jednakże z powodu zmiany sytuacji politycznej, jak również przemian w życiu religijno-społecznym w okresie powygnaniowym w stosunku do czasów monarchii, prorok ukazuje świątynię w innej roli i ukazuje jej odmienne funkcje. Powrót do Jerozolimy nie przebiegał zgodnie z oczekiwaniami, które zostały rozbudzone poprzez proroków czasów niewoli. Trudna sytuacja ekonomiczna, brak politycznej niezależności, okrojone granice Judy będącej częścią prowincji imperium perskiego, status Zorobabela potomka dynastii Dawida – to wszystko budziło rozczarowanie, prowadziło do przekonania, że zapowiedzi Boga kierowane do swego ludu nie zostały zrealizowane, a On sam nie jest obecny wśród niego.⁴⁴ W takich okolicznościach orędzie proroka nawołujące do odbudowy świątyni ma również odniesienie do życia społecznego i politycznego. Prorok zapewnia, że Bóg zawsze jest wśród swojego ludu, zaś odbudowana świątynia stanie się widzialnym znakiem Jego obecności. W ten sposób Aggeusz zwraca uwagę na ścisły związek istniejący między świątynią a mieszkańcami Judy. Co więcej, prorok w swoim orędziu mówi również o Zorobabelu jako tym, którego wybrał Bóg.

Na całym starożytnym Bliskim Wschodzie świątynie były związane z władzą królewską, a co za tym idzie z życiem politycznym. Ten związek jest widoczny również na płaszczyźnie architektonicznej, gdzie sanktuaria stanowiły część kompleksu pałacowego. W Egipcie świątynia stanowiła centrum kultu i obejmowała większość powierzchni kultowej, natomiast przylegający do niej pałac służył faraonowi wtedy, gdy przychodził, by pełnić ceremonie kultowe. Inaczej było w Syrii i Mezopotamii, gdzie świątynia stanowiła część kompleksu budynków pałacowych, pełniąc rolę kaplicy pałacowej. W tym

⁴⁴ Zob. S. Japhet, *The Temple in the Restoration Period: Reality and Ideology*, w: tenże, *From the Rivers of Babylon to the Highlands of Judah: Collected Studies on the Restoration Period*, Winona Lake 2006, s. 218-223; zob. E. Assis, *Haggai: Structure and Meaning*, Bb 87/ 2006, s. 531-541; tenże, *To Build or Not to Build: A Dispute between Haggai and His People (Hag 1)*, ZAW 119/2007, s. 514-527; tenże, *The Temple in the Book of Haggai*, s. 9.

kontekście warto zwrócić uwagę na fakt, że świątynia Salomona także stanowiła część kompleksu, w którego skład wchodził królewski pałac i inne budowle o charakterze pałacowym. Ponieważ świątynia w Jerozolimie była również instytucją państwową, dlatego jej umiejscowienie w obrębie kompleksu budowli królewskich służyło umocnieniu władzy zarówno boskiej, jak i królewskiej.⁴⁵

W Księdze Aggeusza rola świątyni w aspekcie społeczno-politycznym nabiera zupełnie nowego znaczenia. Ponieważ w czasach powygnaniowych nie jest już ona sanktuarium królewskim i ośrodkiem niezależnego państwa, jej główną rolą staje się umacnianie związku ze społecznością zamieszkującą Judę. Opierając się na hipotezie J. Weinberga, uważającego wspólnotę powygnaniową za społeczność skupioną wokół świątyni, D.L. Petersen jest zdania, że dla proroka Aggeusza świątynia jest ekonomicznym i administracyjnym centrum mieszkańców Judy. Nawoływanie Aggeusza do odbudowy świątyni staje się jednocześnie zachętą do odnowienia wspólnoty.⁴⁶ Świątynia jest swoistego rodzaju symbolem wspólnoty – nośnikiem jej tożsamości religijnej i narodowej – ponieważ przez dzieło jej odbudowy stało się możliwe uformowanie „nowej” wspólnoty zamieszkującej Judę, która cieszy się względną autonomią w ramach administracyjnej polityki prowadzonej przez władców imperium perskiego.⁴⁷ Jak zauważa P.R. Ackroyd, ta „nowość” wspólnoty polega na tym, że przez odbudowę świątyni otworzyła ona sobie możliwość otrzymania dobrodziejstw Bożych z tego płynących (zob. Ag 2,9), stając się dzięki temu nowym ludem mającym błogosławieństwo Boga i partycypującym w pokoju, tj. zbawieniu, którym obdarza go Bóg obecny w świątyni. W ten sposób prorok Aggeusz wyraża myśl, że w tak odnowionej wspólnocie skupionej wokół odbudowanego sanktuarium obietnice składane przez Boga w przeszłości stają się rzeczywistością.⁴⁸

⁴⁵ Zob. R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, t. II, s. 336-337; C. Meyers, *Temple, Jerusalem*, s. 361-362. Niektórzy z uczonych argumentują, że pierwotnie świątynia Salomona miała charakter królewskiej kaplicy, podobnie jak było to w przypadku świątyń w Syrii i Mezopotamii budowanych w obrębie kompleksów pałacowych; zob. Y. M. Grintz, Y. Yađin, M. Avi-Yonah, i in., *Temple*, w: *EncJud* t. 15, s. 946.

⁴⁶ D. L. Petersen, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. 30-31, 34; zob. W. E. March, *The Book of Haggai*, s. 710-711.

⁴⁷ Zob. C. Meyers, E. M. Meyers, *Haggai and Zechariah 1-8*, s. xlii; C. Meyers, *Temple, Jerusalem*, s. 364.

⁴⁸ P. R. Ackroyd, *Exile and Restoration*, s. 161-162.

W ostatniej wyroczni (Ag 2,20-23), która ma eschatologiczny wydźwięk, prorok zwraca się do Zorobabela. Warto zwrócić uwagę na fakt, że to orędzie prorockie jest bardzo podobne do zapowiedzi dotyczącej chwały świątyni, w której Bóg udzieli wszystkim pokoju (Ag 2,6-9). W obu przypadkach jest mowa o „poruszeniu niebios i ziemi”, którego sprawcą jest Bóg. W Ag 2,7 przez proroka Bóg zapowiada: „...poruszę wszystkie narody”, natomiast w wyroczni skierowanej do Zorobabela: „Wywrócę tron królestw i zniszczę siłę królestw narodów, i wywrócę rydwan i jego jeźdźców, i padną konie oraz ich jeźdźcy, każdy od miecza swego brata” (Ag 2,22). Ukazanie wydarzeń w kontekście militarnym podkreśla działanie Boga, który swoją potęgą i władzą podporządkowuje sobie zarówno cały kosmos, jak i królów ziemskich imperiów (por. Ez 38-39; Za 14).⁴⁹

Chociaż w tej wyroczni prorok Aggeusz nie wspomina wprost o świątyni, to jednak dzieło jej odbudowy jest nierozwalnie związane z osobą Zorobabela, który stoi na czele wspólnoty podejmującej tę pracę. Nawiązując do tradycji związanej z dynastią Dawida (2Sm 7; Ps 72 i 89), Aggeusz wskazuje na uprzywilejowaną pozycję Zorobabela, gdy stwierdza, że Bóg wybrał go i obdarzył dwoma zaszczytnymi tytułami, mianowicie swoim „sługą” i „sygnetem”: „W tym dniu, wyrocznia JHWH Zastępów, wezmę ciebie Zorobabelu, synu Szealtielu, słuگو mój, wyrocznia JHWH, i położę cię jak sygnet, bo wybrałem cię, wyrocznia JHWH zastępów” (Ag 2,23; por. Syr 49,11-12). Określenie „mój sługa” oznacza tutaj królewską godność Zorobabela, podobnie jak w tradycji biblijnej jest nazwany Dawid (2Sm 3,18), czy też jego potomek (Ez 34,23-24; 37,24). Sygnet jest symbolem czegoś bardzo drogiego, znakiem dostojeństwa i godności. Zwrot „położyć jak sygnet” oznacza pełnomocnictwo i wyraża myśl, że otrzymujący sygnet pełni funkcję reprezentanta jego właściciela (zob. Rdz 38,18; 41,42; Est 3,10). Wzmianka o sygnecie ma również konotacje królewskie, na co wskazuje tekst w Jr 22,24. W ten sposób prorok Aggeusz przedstawia Zorobabela jako przywódcę nowej wspólnoty skupionej wokół świątyni.⁵⁰ Na odwołanie się Aggeusza do trady-

⁴⁹ Zob. także, s. 163; T. B r z e g o w y, *Gorliwość o dom Pański (Księga Aggeusza)*, s. 44; J. K e s s l e r, *Haggai, Zerubbabel, and the Political Status of Yehud: The Signet Ring in Haggai 2:23*, s. 106-107; G. v o n R a d, *Holy War in Ancient Israel*, Grand Rapids 1991, s. 112-113.

⁵⁰ Zob. P. R. A c k r o y d, *Exile and Restoration*, s. 164; J. K e s s l e r, *Haggai, Zerubbabel, and the Political Status of Yehud: The Signet Ring in Haggai 2:23*, s. 110-113; T. B r z e g o w y, *Gorliwość o dom Pański (Księga Aggeusza)*, s. 45.

cji związanej z dynastią Dawida zwraca uwagę P.R. Bedford, który stwierdza, że Aggeusz przepracował przedwygnaniową ideologię królewskiej świątyni, przedstawiając jej odbudowę jako pierwszy krok w odnowieniu monarchii rządzonej przez potomka z dynastii Dawida. Zdaniem tego uczonego, Zorobabel, który był potomkiem dynastii Dawida i namiestnikiem mianowanym z ramienia władz perskich, jest ukazany przez Aggeusza jako prawowity budowniczy świątyni.⁵¹

Z powodu ukazania Zorobabela w taki właśnie sposób nasuwa się problem dotyczący istnienia „mesjańskich” aspiracji w przepowiedaniu proroka Aggeusza, które po części mają również charakter polityczny. Wydaje się, że Aggeusz nie przedstawia Zorobabela jako postaci mesjańskiej, wskazuje jedynie na niego jako na osobę, która kontynuuje tradycje związane z dynastią Dawida, dzięki której będzie możliwe przywrócenie dawnej chwały. Świadczy o tym fakt, że Zorobabel jest ukazany przez Aggeusza jako wykonawca woli Boga – przede wszystkim w odniesieniu do odbudowy świątyni – jako reprezentant, przez którego urzeczywistnia się królowanie Boga.⁵² Wyrocznia Aggeusza skierowana do Zorobabela nawiązuje do formy i języka, w jakim opisuje się wybranie przez Boga dynastii Dawida oraz status króla jako reprezentanta i pełnomocnika Bożego (np. 2Sm 7,5-16; zob. Ps 89,20-38; 132,11-12; zob. też 2 Krl 9,6-10; Ps 2,7-9; 110,4). Prorok przedstawia w ten sposób nową rzeczywistość wspólnoty skupionej wokół odbudowanej świątyni, na której czele stoi Zorobabel, którego zwierzchnictwo jest wyrazem – podobnie jak dawniej w monarchii rządzonej przez dynastię Dawida – absolutnej władzy Boga, która obejmuje cały świat i wszystkich jego mieszkańców.⁵³

⁵¹ P. R. Bedford, *Temple Restoration in Early Achaemenid Judah*, s. 292-297.

⁵² Tak m.in. S. Mowinckel, *He That Cometh*, Oxford 1959, s. 119-122; P. R. Ackeroyd, *Exile and Restoration*, s. 164-166; T. Bregowy, *Gorliwość o dom Pański (Księga Aggeusza)*, s. 45-46. Jednakże niektórzy uczeni uważają, że Zorobabel w proroctwie Aggeusza jest ukazany jako Mesjasz, np. J. S. Synowiec, *Oto twój król przychodzi. Mesjasz w pismach Starego Przymierza*, Kraków 1992, s. 223.

⁵³ Zob. J. E. Tollington, *Tradition and Innovation in Haggai and Zechariah 1-8*, s. 131-144; M. H. Floyd, *Minor Prophets, Part 2*, s. 299-300.

***

Motyw świątyni jest centralnym i najważniejszym tematem całej Księgi Aggeusza. Ta niepozorna księga licząca zaledwie 38 wersetów (dwa rozdziały), której treść stanowią cztery wyrocznie, zawiera bardzo bogatą naukę o świątyni w Jerozolimie. Na ważną rolę świątyni w przepowiadaniu proroka Aggeusza wskazuje bogata terminologia (aż trzy różne terminy: „dom”, „świątynia” i „miejsce”) oraz występowanie tematyki świątynnej w każdej z wyroczni, mianowicie w sposób bezpośredni (1,1-15a; 1,15b-2,9; 2,10-19) oraz pośredni (2,20-23). W tej księdze prorok ukazuje świątynię w wielu aspektach, prezentując różnorodność jej znaczeń i funkcji, które pełni w życiu ludu Bożego. Według proroka Aggeusza, świątynia w Jerozolimie jest nie tylko ośrodkiem życia religijnego wspólnoty powygnaniowej, ale stanowi również instytucję ekonomiczną i społeczno-polityczną. Wspólnota, skupiona pod przywództwem Zorobabela jako pełnomocnika Bożego wokół świątyni, może cieszyć się błogosławieństwem i dobrodziejstwami wynikającymi z daru pokoju, tj. zbawienia, których udziela jej Bóg obecny w swojej świątyni. Dlatego świątynia w Jerozolimie – znak absolutnej władzy Boga nad całym światem i przyszłej chwały Izraela – pozwala ludowi Bożemu zachować swoją tożsamość, zarówno religijną, jak i narodową.

ks. Marek PARCHEM